

**В. В. ХОХУЛЯК. ФАКТОРИ ТА ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ НАУКИ
ФІНАНСОВОГО ПРАВА**

Досліджуються фактори подальшого розвитку науки фінансового права. Зроблено спробу охарактеризувати головні пріоритети сучасних наукових досліджень фінансово-правових явищ.

Ключові слова: фінансове право, метод.

Исследуются факторы, обуславливающие дальнейшее развитие науки финансового права. Сделана попытка характеризовать главные приоритеты современных научных исследований финансово-правовых явлений.

Ключевые слова: финансовое право, метод.

Factors which predetermine subsequent development of science of financial law are probed in this article. An attempt to describe main priorities of modern scientific researches financially legal the phenomena is done.

Key words: financial law, method.

Розвиток науки фінансового права на сучасному етапі супроводжується гострими науковими дискусіями стосовно визначення предмету та структури фінансового права, його окремих складових (підгалузей та інститутів), а також щодо можливих шляхів та варіантів подальшого становлення та розвитку. Поряд з існуючою полемікою у сучасній фінансово-правовій літературі спостерігається практично однаковість у розумінні і твердженні того факту, що фінансове право як галузь права зазнало змін, зумовлених насамперед об'єктивними факторами. Тому, теоретичне осмислення нових фінансово-правових реалій, вироблення нових підходів до основних положень фінансового права спрямовано, перш за все, на адекватне застосування норм законодавства у практичній діяльності.

В Україні, як і інших пострадянських держав закріплено принцип пріоритетності прав та інтересів людини як найвищої соціальної цінності. Встановлений на конституційному рівні постулат базується на ліберально-індивідуалістичному праворозумінні, який має за основу визнання самоцінності індивіда як адресата дій та актів держави. Ліберально-індивідуалістичне праворозуміння як тип розуміння права є не просто пануючим у країнах розвинутої демократії чи орієнтиром для держав, що прагнуть до такого рівня самоорганізації суспільства. Це правова реальність, постулат, закріплений та забезпечений правовими нормами. Закріплення на найвищому правовому рівні такого типу розуміння права в Україні ставить і нові орієнтири в подальшому розвитку правової науки в цілому та науки фінансового права зокрема.

Отже, саме людина має стати центральним об'єктом правового регулювання, а її природні потреби у власному соціальному утвердженні, матеріальному і фінансовому достатку є основною складовою предмета науки фінансового права. Це спонукає науковців у своїх дослідженнях до переходу від об'єктивізації тлумачення фінансово-правових відносин до концентрації основної уваги на суб'єкті даних відносин (його інтересах, реальній здатності до реалізації цих інтересів). У необхідності концентрації уваги наукою фінансового права на суб'єктивній сто-

роні фінансово-правових відносин свідчать також тенденції збільшення кількості наукових робіт, присвячених дослідженню правового статусу громадянина як суб'єкта фінансово-правових відносин¹. Такі роботи є актуальними, а головне - у повній мірі затребуваними запитами соціальної практики.

Наука фінансового права в даний період розвивається в тісному зв'язку із завданнями становлення нового фінансового права, покликаного регулювати суспільні фінансові відносини, які зазнали принципових змін. Пріоритетом науки фінансового права на сучасному етапі, що впливає із ліберально-індивідуалістичного типу розуміння права є дослідження фінансово-правових відносин у їх взаємозв'язку із фундаментальними, константними основами соціальних явищ. Розвиток науки фінансового права з врахуванням даного пріоритету дозволить у більш повній мірі задовольнити потреби у забезпеченні підвищеної динамічності сучасних державних і юридичних інститутів, їх здатності швидко і адекватно реагувати на соціальні зміни, що відбуваються сьогодні у суспільстві. Реалізація даного пріоритету можлива при відмові від жорстких детерміністських схем у тлумаченні закономірностей соціальної дійсності. Як вказували ще вчені юристи-фінансисти радянського періоду, професори Ю.А. Ровінський, М.І. Піскотін, С.Д. Ципкін, Н.І. Хімічева, Л.К. Воронова, О.М. Горбунова дослідження фінансово-правових інститутів повинно здійснюватись на основі принципу єдності теоретичної і практичної діяльності². Цілком погоджуючись із таким твердженням, зазначимо, що відображаючи практичну діяльність, теоретичне пізнання є частиною останньої, розвиває і змінює її. Аналітична, пізнавальна, по суті теоретична діяльність науковця-дослідника фінансово-правової дійсності, завжди має своєю іманентною метою сприяння підвищенню ефективності останньої за рахунок поглиблення знань про її природу, зміст і форму, розробці пропозицій щодо її удосконалення.

Фактором розвитку науки фінансового права на сучасному етапі є така ситуація, за якої потреби існуючої практики трансформації суспільних (в тому числі – фінансово-правових) відносин, як правило, випереджають можливості сучасної вітчизняної фінансово-правової науки. Крім того, сучасне фінансове законодавство розробляється і затверджується головним чином на підставі політичної доцільності, часто – міжпартійного компромісу, а не на підставі науково обґрунтованих рекомендацій. Як показує аналіз практики реалізації розробок теорії фінансового права, політичні структури, які уповноважені створювати оптимальні умови для функціонування фінансової системи в конкретних економічних умовах залишають незатребуваними створені моделі. При спробах досягнення політичного компромісу, як зауважують В.С. Яричевський та В.В. Яричевський, проводяться різноманітні експерименти, в той час як обґрунтовані та теоретично доведені конструкції залишаються архівними цінностями³. За такої ситуації, фінансово-правові акти не тільки не сприяють розвитку економіки, а навпаки, набувають деструктивного характеру.

Сучасний розвиток науки фінансового права стимулює розвиток і удосконалення її власного методологічного арсеналу. Ми можемо приєднатися до висловленої в юридичній літературі думки, що процес трансформації методології юриспруденції відбувається в кілька етапів. Для кожного з цих етапів характерні власні риси, з яких хотілося б виділити такі основні: а) пошук об'єктивних основ для пояснення соціальної дійсності; б) концентрація методів пізнання на суб'єктивній, «людській» стороні суспільних відносин; в) формування переконання, що різні

дослідницькі засоби повинні доповнювати, а не виключати один одного⁴.

Умовою реалізації визначених пріоритетів є, на нашу думку, концептуалізація сформульованих фінансово-правовою науковою доктриною методологічних підходів, наукових теорій. Проблема концептуалізації основних підходів в науці фінансового права пов'язана з розв'язанням таких її методологічних завдань як відтворення природних, фундаментальних, константних основ фінансово-правових відносин, визначення ролі суб'єкта цих відносин, використання методів і методик, орієнтованих на відображення об'єктивних аспектів соціального середовища.

У сучасній фінансово-правовій літературі відзначається, що пануючим підходом у науці фінансового права України, як і інших постсоціалістичних держав, продовжує залишатись юридичний позитивізм як тип розуміння фінансового права. Зароджений у дореволюційний період та сформований, остаточно оформлений у радянський період розвитку вітчизняної правової науки, даний підхід базується насамперед на формально-догматичному (спеціально-юридичному) методологічному інструментарії. Відтак ключовими проблемами, які намагаються розв'язати представники даного підходу є встановлення правових рамок предмету фінансового права, елементів його системи, їх правової регламентації тощо. Оскільки історично даний підхід сформувався на етатистському типі розуміння права, основними пріоритетами наукових досліджень у його межах були і залишилися проблеми фінансової діяльності держави, як особливого, превалюючого суб'єкта фінансово-правових відносин. На цьому базується розуміння останніх як владно-майнових відносин, пов'язаних із односторонньою діяльністю щодо мобілізації, розподілу, перерозподілу і використання фондів грошових коштів. Саме таке положення зустрічається у переважній більшості підручників та інших навчальних джерел з фінансового права.

Якісні зміни у економічному та правовому житті постсоціалістичної держави, серед яких ми виділили б насамперед втрату державою монополії на власність, формування та поступове домінування ринкового сектора економіки, суттєве зростання питомої ваги податків, як джерела наповнення бюджетів усіх рівнів, затвердження на загальнодержавному рівні принципів забезпечення державою прав та інтересів людини як найвищої соціальної цінності та багато інших вимагають від науки фінансового права серйозної ревізії існуючих в рамках позитивістського підходу положень. При чому, такий факт усвідомлюють як опоненти, так і прихильники, представники даного підходу. Як ілюстрація наведеному є численні пропозиції, які мають місце в сучасній фінансово-правовій літературі щодо «уточнення такого поняття як фінансова діяльність держави»⁵.

Проблема предмету та системи фінансового права є темою гострих дискусій фактично всіх останніх представницьких міжнародних наукових конференцій. Розв'язання ж даної проблеми сучасними дослідниками здійснюється, головним чином, виходячи з власного розуміння правової природи фінансових відносин. Зокрема, Д.В. Вінницький, відзначаючи суттєву зміну предмету і системи фінансового права, приходить до висновку, що зміна структури відносин, які є предметом правового регулювання, зумовлює трансформацію системи фінансового права. На підставі такого висновку, автор пропонує розглядати фінансове право як комплексну галузь, єдність якої забезпечується особливими факторами, зумовленими необхідністю координації юридичних засобів, які використовуються для досягнення окремих завдань, покладених на галузі та інститути, що входять до її

складу⁶.

Ми вважаємо, що, з одного боку, спроба розглядати правову форму як певну специфічну систему юридичних засобів, що об'єднується на окремих ділянках правового регулювання у своєрідні механізми і режими та ефективно розв'язують соціально-економічні, правові, політичні, інші завдання нам здається конструктивною. Такі позиції відомі сучасній правовій науці. Зокрема, вони *дістали* відображення в інструменталістському підході і, як показав час, цілком виправдали себе, оскільки характеризують поняття і категорії, що позначають, насамперед, функціональну, прикладну сторону правової дійсності⁷. З іншого боку, висновок про комплексність фінансового права робиться, як впливає з наведених автором аргументів, не на відмінності у правовій природі відносин, що становлять предмет фінансово-правового регулювання, а на підставі виявлених відмінностей у правових засобах, що реалізуються у процесі цього правового регулювання. Крім того, більшість наведених автором аргументів, що обґрунтовують комплексність фінансового права як галузі права подані на підставі аналізу діючого законодавства. Неспроможність подібного підходу у визначенні сутності фінансово-правового явища очевидна: правова природа та структура галузі права визначається на підставі характеристики зовнішньої форми його вираження – законодавства. Такий підхід у науковому дослідженні, є методологічно помилковим, однак, на жаль, досить часто має місце в науці фінансового права.

На протипагу висловленим у науці думкам про звуження предмету фінансового права, як результату соціально-економічних та правових змін, А.А. Нечай стверджує, що в результаті цих змін обсяг предмету даної галузі, суттєво розширився. Обґрунтовується таке твердження тим, що нові соціально-економічні умови призвели до появи нової ланки публічних фінансів, а саме – публічних фінансів суспільного (соціального) призначення⁸. Схожої позиції щодо розуміння предмета фінансового права притримується П.С. Пацурківський, який визначає предметом фінансового права розподільні, перерозподільні та контрольні відносини у сфері публічних фінансів. Категорія «правове регулювання публічних фінансів» є, на його думку, системоутворюючою категорією науки фінансового права⁹. Як впливає зі сказаного, таке розуміння предмету фінансового права базується на усвідомленні діалектики фінансового права і публічних фінансів. Його безсумнівним позитивом, на нашу думку, є той, що характеристика предмета фінансового права і визнання в цій якості публічних фінансів базується на загальному теоретико-методологічному принципі соціального натуралізму. Методологічним орієнтиром у даних дослідженнях чітко і виразно виділений пріоритет пошуку і виявлення сутнісних характеристик фінансового права у проявах сутності та закономірностей явищ та процесів, які існують та зазнають змін у своєму існуванні у рамках економічної системи суспільства. Виділення у фінансовому праві публічних фінансів як його основи, визначення їх пріоритетної, визначальної ролі тим самим заперечує домінування його форми – позитивного начала – положення, яке було і залишається одним з ключових в юридичному позитивізмі науки фінансового права.

Запропонована відмова від абсолютизації ролі і місця держави у фінансово-правових відносинах, спроба визначити останні як вираз природних прав та законних інтересів первинних власників у ході формування публічних фондів грошових коштів знайшли своє вираження в обґрунтуванні необхідності вироблення нової фінансово-правової доктрини, яка б відповідадала запитам і пріорите-

там правової держави та громадянського суспільства. Ми впевнені, що саме запропонований природно-позитивістський доктринальний підхід дозволяє найбільш повно і всебічно досліджувати фінансово-правові явища та інститути у їх взаємозв'язку з фундаментальними основами соціального середовища.

Даний доктринальний підхід має як своїх прихильників, так і критиків. Зокрема, критики у своїй аргументації наводять думки про неможливість поєднання двох типів праворозуміння – позитивістського і природно-правового – як підходів антагоністичних. Таке поєднання на їх думку є штучною конвергенцією¹⁰. Відповідь на подібні зауваження сформульована в теорії права. Як відзначається і в сучасній, і в іноземній правовій літературі, у правовій площині конфлікт між даними концепціями є надуманим, оскільки люба теорія природного права (як у європейському, так і у англо-американському варіанті) передбачає наявність системи позитивного права¹¹. Подібні ідеї властиві сьогодні і представникам позитивізму. Як зазначено в одному із найбільш знакових правових видань «Позитивізм сьогодні», ні один позитивіст не відхилиє моральної сторони у змісті права. Позитивізм лише пропонує свій погляд на право, необхідність і важливість якого постійно відчувається¹². Тому ми цілком і повністю поділяємо позицію І.Ю. Козліхіна: якщо й існує конфлікт між даними концепціями, то це не конфлікт між різними типами розуміння права, а конфлікт між двома типами світогляду – правовим, Який за своїм змістом є ліберально-індивідуалістичним і неправим, який за своїм змістом є колективістсько-етатистським¹³.

Сучасні реалії розвитку фінансово-правової системи ставлять нові завдання перед наукою фінансового права. Особливо важливого значення набуває питання про понятійно-категоріальний апарат, яке безпосередньо пов'язане з концептуалізацією існуючих підходів фінансово-правової науки. Як відзначають в сучасній вітчизняній та зарубіжній правовій науці основним шляхом концептуалізації основних підходів і методів наукового пізнання є так звана «інтегративна юриспруденція». Як відзначає один із засновників даної концепції в західній правовій науці Дж. Холл, інтегративна юриспруденція покликана стати мостом, з'єднуючим провалля між юридичною догмою та правовою соціологією¹⁴.

Таким чином, розвиток сучасної науки фінансового права є закономірним процесом, зумовленим, з одного боку, дією зовнішніх об'єктивно існуючих чинників, головними з яких є постійно динамічні потреби і запити соціальної дійсності, розвиток правової системи, необхідність у покращенні діяльності щодо розподілу, перерозподілу та використання загального суспільного доходу, зокрема – у формі публічних фінансів тощо, з іншого боку, цей розвиток зумовлений внутрішніми процесами, що мають місце в науці фінансового права, такими як теоретико-методологічний плюралізм, трансформація методологічного арсеналу тощо. Пріоритети розвитку науки фінансового права визначені, насамперед, соціально-правовою дійсністю і випливають із гострої необхідності адекватного відображення предмету і системи фінансового права.

1. Винницький Д.В. Субъекты налогового права. – М: Норма, 2000. – 192 с; Гриценко В.В. Гражданин как субъект налогового права в Российской Федерации. – Воронеж: Изд-во Воронежского государственного университета, 1997. – 108 с.; Пепеляев С.Г. Гражданин как субъект финансово-правовых отношений: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1991. – 24 с. 2. Соколова З.Д. Некоторые вопросы науки финансового права // Финансовое право. – 2003. – № 3. – С. 28. 3. Ярчевский В.С, Ярчевский В.В. Проблемы соотношения и взаимосвязи науки финансового права и финансовой науки в процес-

се становлення національної фінансової системи // Государство и право. – 2002. – № 4. – С. 71. **4. Бабенко А.Н.** Проблемы обоснования ценностных критериев в праве // Государство и право. – 2002. – № 12. – С. 93-95. **5. Ногина О.А., Шевелева Н.А.** Научная конференция «Финансовое право на рубеже веков» // Правоведение. – 2002. – № 5. – С. 4. **6. Виницкий Д.В.** Российское налоговое право: Проблемы теории и практики. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2003. – С. 85. **7. Алексеев С.С.** Теория права. – М., 1995. – С. 218; **Малько А.В.** Правовые средства: вопросы теории и практики // Журнал российского права. – 1998. – № 8. – С. 67. **8. Нечай А.А.** Проблеми правового регулювання публичних фінансів та публичних видатків: Монографія. – Чернівці: Рута, 2004. – С. 65. **9. Пацурківський П.С.** До нової концепції фінансового права // Науковий збірник Чернівецького університету. – Вип. 253. Правознавство: Зб. наук. праць. – Чернівці: ЧДУ, 2004. – С. 7. **10. Мальцев Г.В.** Понимание права. Подходы и проблемы. – М., 1999. – С. 99-100. **11. Finnis J.B.** Natural Law and Natural Rights. – Oxford, 1980. – P. 3. **12. Positivism today.** Introduction. – P. 2. **13. Козлихин И.Ю.** Позитивизм и естественное право // Государство и право. – 2000. – № 3. – С. 11. **14. Hall J.** Integrative Jurisprudence // Studies in Jurisprudence and Criminal Theory. – New York, 1958. – P. 26.